

Ярмоленка А.С. «Українскае пытанне» на старонках часопіса «Русская мысль» у канцы XIX — пачатку XX ст. / А.С. Ярмоленка // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 6 / рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск : БДУ, 2011. — С. 151–158.

А. С. ЯРМОЛЕНКА

«УКРАЇНСКАЕ ПЫТАННЕ» НА СТАРОНКАХ ЧАСОПІСА «РУССКАЯ МЫСЛЬ» У КАНЦЫ XIX — ПАЧАТКУ XX ст.

У Расіі канца XIX — пачатку XX ст. грамадская думка паспяхова фармавалася і распаўсюджвалася пры дапамозе штомесячных прыватных літаратурна-палітычных часопісаў. Ад таго, ці здолеюць украінскія дзеячы здабыць прыхільнасць рэдакцый тоўстых часопісаў, ці будзе ім надавацца права выказвання на старонках найуплывовых выданняў, шмат у чым залежала стаўленне адукаванай часткі грамадства да ўкраінскага нацыянальнага руху, тым больш, што вялікая частка накладаў разыходзілася на ўкраінскія этнічных тэрыторыях. Асабліва гэта справядліва для перыяду да першай расійскай рэвалюцыі, гэта значыць перыяду, калі акенца мажлівасцей для свабоднага абмеркавання «ўкраінскага пытання» заставалася невялікім.

Часопіс «Русская мысль» выдаваўся ў Маскве на працягу 1880—1918 гг. і атрымаў вядомасць як адзін з самых уплывовых перыядыкаў ліберальнага кірунку ў Расійскай імперыі. Як і іншыя тоўстыя часопісы свайго часу, ён пад адной вокладкай змяшчаў публікацыі, што адносіліся да літаратурнай, навуковай і палітычнай сфер, фармууючы такім чынам у заўсёдных чытачоў цэльнае светабачанне.

Увага да «ўкраінскага пытання» не была прыярытэтным напрамкам для рэдакцыйнай палітыкі, але тэме маларускага (паводле тагачаснай тэрміналогіі) навукова-культурнага руху ў межах сучаснай Украіны прысвечана даволі значная колькасць публікацый за перыяд канца

Ярмоленка Антон Сяргеевіч — аспірант кафедры гісторыі Расіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

XIX — пачатку XX ст. Гэта дазваляе даследаваць і адпаведна рабіць выс-новы наконт абагуленага вобраза ўкраінскага нацыятворчага працэсу, вобраза, трансляванага расійскаму адукаванаму грамадству накладам да 13 тыс. асобнікаў, што было вялікім лікам для таго часу [1, с. 616].

Да публікацый, датычных «ўкраінскага пытання», варта аднесці агляды развіцця ўкраінскай літаратуры і тэатру, біяграфічныя звесткі аб дзеячах украінскага нацыянальнага руху, рэдактарскі раздзел «Внутреннее обозрение», куды часам трапляла ўкраінская праблематыка. Таксама друкавалася разнастайная па жанру інфармацыя аб выніках навуковых пошукаў у галінах гісторыі, этнаграфіі і археалогіі Маларосіі ды Наваросіі.

Напаўненне гістарычнага складніка вобразу рэгіёна забяспечвала змяшчэнне вялікага па аб'ёме матэрыялу, прадстаўленага манаграфіямі ды артыкуламі, прыналежнымі пярэ М. Кастамарава, А. Яфіменка, Дз. Эварніцкага (Яварніцкага), П. Мацвеева, якія закраналі розныя перыяды і праблемы ўкраінскай гісторыі. Найбольш рэльефна праца на ўкраінскі нацыянальны праект у аспекце ўзнятай тэмы выяўлена ў работах М. Кастамарава, што і не хавалася аўтарам. Так высновы, зробленыя па выніках вывучэння эпохі гетмана Івана Мазепы, звернуты да расійскай аўдыторыі: яны накіраваны на высвятленне даўняга непаразумення. Гісторык сцвярджае, што маларусы ўратавалі расійскую дзяржаву (калі не падтрымалі «эгаіста-гетмана» пасля пераходу на бок шведаў), а тым часам несправядлівае падазрэнне ў нелаяльнасці кідае цень на маларусаў і ўкраінафільскую актыўнасць [2, с. 54—57].

Адзін з галоўных ганіцеляў украінафільства ў расійскай грамадскай думцы, часопіс «Русский вестник», выдаваны М. Катковым, неўзабаве жорстка адрэагаваў. Орган кансерватараў змясціў рэцэнзію на асобнае выданне «Мазепы...» 1883 г., дзе акрамя прэтэнзій да крыніцавай базы, стылю манаграфіі, адсутнасці ўводзінаў ды навуковага апарату і інш., М. Кастамараў абвінавачваўся ў небесстароннасці пры апісанні заслуг «малороссийского народа» [3, с. 365].

Рэцэнзент высмеяў таксама спробу гісторыка звязаць нядобраю памяць аб Мазепе з негатыўным успрыманнем украінафільства, бо тое з'яўляецца выразнікам імкнення да «іскусственага асобнення» ад цэла адзінага народа. Як бачым, спроба ўскоснага ўплыву на грамадскую думку праз навуковую працу не засталася па-за ўвагай, апэратыўна ўслед рушыла публікацыя з мэтай нейтралізаваць яе магчымы «шкодны» ўплыў.

Пасля смерці М. Кастамарава ў часопісе «Русская мысль» былі над-рукаваны нарыс навуковай творчасці выдатнага гісторыка і аўтабіяграфія. Апошняя наўрад шмат каго з апанентаў пераканала ў яго добранадзейнасці: і праз дзесяць гадоў, сведчыў знаёмы па саратаўскім перыядзе жыцця І. Палімпсестаў ва ўспамінах у кансерватыўным «Русском обозрении», таго лічылі «українофілом с самymi крайними убеждениями, доходящими чуть ли не до сепаратизма» [4, с. 157]. Гэты ды іншыя прыклады ілюструюць сітуацыю, пры якой асяродкі, згуртаваны вакол ідэалагічна арыентаваных тоўстых часопісаў Расіі, блага прыслухоўваліся да аргументаў адзін аднаго, аддаючы перавагу бескампраміснай палеміцы.

Узгадваючы ўрачыстасці ў Кіеве з нагоды адкрыцця помніка гетмана Багдану Хмяльніцкаму, у рэдакцыйным артыкуле ўнутранага агляду (жнівень 1888 г.) падкрэсліваліся заслугі «южной ветви русского народа» перад Расіяй у пашырэнні хрысціянства ды шматлікіх прыкладах асветніцкага падзвіжніцтва маларускіх вучоных [5, с. 157—158]. Гэты зварот важны для разумення канструяваных рысаў Наддняпроўскага краю, бо непакіснай упэўненасці ў расійскага грамадства наконт «гістарычнасці» ўкраінскіх зямель не існавала. Так даклад, зроблены гісторыкам з Маскоўскага ўніверсітэта І. Ивановым на сходзе Таварыства аматараў расійскай славеснаці (перадрукаваны «Русской мыслью»), сведчыць, што расійская адукаваная публіка ўспрымала мінуўшчыну Украіны як недастаткова «гістарычную», а таму і недарэчную, напрыклад у якасці крыніцы творчага натхнення. Гэта аўтары, блізкія да народніцкай плыні, маглі разглядаць казацкую гісторыю Маларосіі як гераічную паэму [6, с. 112]. Што ж тычыцца большасці і польскага, і расійскага прывілеяванага саслоўя, ёю ўкраінскія героі і пакутнікі эпохі казацкіх паўстанняў (як прадстаўнікі ніжэйшага класа) за ўзняцце зброі на былых гаспадароў кваліфікаваліся як злачынцы [7, с. 10]. Падобнае стаўленне блакавала давер да іншага найважнага маркёру ўкраінскай ідэнтычнасці — украінскай мовы. І. Іваноў канстатаваў, што мова шаўчэнкавай музы нават для асвечаных велікарусаў-народалюбцаў — «забавный жаргон анекдотов и плясовых куплетов». Выразна дыстанцуючыся ад падобных меркаванняў, дакладчык усаляў асабістую мужнасць, народнасць і нясхільнасць да вызнання ў вышэйшым свеце коштам кампрамісаў Т. Шаўчэнкі, падрабязна каментуючы літаратурныя вартасці ягоных твораў.

У 1898 г. часопіс друкуе нататку гісторыка літаратуры М. Старажэнкі аб цэнзурных пакутах, якія папярэднічалі другому выданню «Кабзара»

Т. Шаўчэнкі ды асобных эпізодах біяграфіі, забяспечаных шматслоўнымі цытатамі са справы з паліцэйскага архіва аб украінскім мастаку [8]. Публікацыя нароўні з іншымі прыцягвала ўвагу да маларускай літаратуры, але не настолькі, каб стала зацікавіць з'явай аматараў прыгожага пісьменства. У пачатку ХХ ст. Л. Старыцкая-Чарняхоўская адзначала, што большасці расійскай публікі з украінскіх патаў вядома творчасць Т. Шаўчэнкі, або нават проста гэтае імя [9, с. 44]. Таму цалкам зразумелае імкненне пісьменніцы пазнаёміць кола прыхільнікаў якаснай літаратуры ад часопіса «Русская мысль» з дасягненнямі ўкраінскай паэзіі за апошнія дваццацігоддзе XIX ст., у асноўным спыняючы ўвагу на творчых поспехах (але і адзначаючы слабыя месцы) Л. КосачКвіткі (Лесі Украінкі) ды А. Крымскага. Каб не адпудзіць чытачоў, якія прывычаліся да расійскамоўнай літаратурнай прадукцыі, Л. Старыцкая-Чарняхоўская запырэчыла вузканацыянальнае гучанне ўкраінскай паэзіі. Той жа мэце служыла спасылка на ўвагу еўрапейскай крытыкі ды ўзважаны аналіз твораў, пазбаўлены залішняга захаплення, а таксама змяшчэнне перакладаў вершаў на расійскую мову, зробленых М. Старыцкім. Задачу напісання артыкула Л. Старыцкая-Чарняхоўская патлумачыла напрыканцы: давесці маральнае права на існаванне маларускай паэзіі.

Лінія, спрыяльная падтрымцы ўкраінскага літаратурнага працэсу, атрымала найвыразны працяг у выглядзе прадстаўлення старонак часопіса актыўнай удзельніцы жыцця ўкраінскай Пецябургскай грамады С. Русавай для размяшчэння крытычных аглядаў маларускай паэзіі і прозы. У яе публікацыях прасочваецца думка аб несумненнай рэальнасці сцвярджэння нацыі праз мастацкую літаратуру, у прыватнасці праз творчасць І. Табілевіча (Карпенкі — Карага), П. Рудчанкі (Мірнага), М. Кацюбінскага і В. Стэфаніка. У адрозненні ад Л. Старыцкай-Чарняхоўскай, С. Русава выкарыстала трыбуну «Русской мысли» для маніфеставання ўпэўненасці ў аднаўленні ўзаемаразумення паміж украінскімі масамі і інтэлігенцыяй, а таксама перакананасці ў добрай будучыні ўкраінскай мовы як мовы «высокай культуры» і бесперспектыўнасці моўнай уніфікацыі: «Создалась малорусская интеллигентная семья, где разговорным языком служит малорусский родной язык, создалась молодая интеллигенция, которая и думает и говорит на нем. Судьба малорусского языка, о вымирании которого любят говорить наши ученые централисты, спасена, и национальному просвещению открыты широкие двери» [10, с. 199].

«Русская мысль» друкавала артыкулы аб правядзенні рэгулярных археалагічных з'ездаў. Звернемся да аднаго з іх, 1899 г., на якім «украінскае пытанне» ў галіцкім варыянце паўстала выразна, атрымаўшы грамадскі рэзананс. Пра XI археалагічны з'езд у Кіеве, паведамлялася ў ка-рэспандэнцыі, адзначыўся скандалам у сувязі са спробамі з боку асобных прадстаўнікоў расійскай навуковай супольнасці забараніць галічанам выступаць на «штучнай» маларускай мове з-за нібыта іх палітычнага інтрыганства, адсутнасці патрыятызму ды іншых «грахах» перад расійскім урадам. Аўтар допісу характарызаваў падобныя захады як па-ліцэйска-рэпрэсіўныя, адзначыўшы, што галічане не валодаюць расійскай літаратурнай мовай, а чакаць прамоваў ад іх на нямецкай ці польскай было б дзіўна [11, с. 96—97]. На восем гадоў раней публіцыст часопіса разглядаў усходнеславянскае насельніцтва Галічыны як «украінско-русское племя», якое ёсць носьбітам адознага ад велікарускай галіцка-рускай мовы. Ён жа крытычна паставіўся да ролі «цвёрдых» русінаў ва ўсім нацыянальным жыцці галіцкіх русінаў, асабліва ж у развіцці літаратуры на народнай мове [12, с. 40]. Такім чынам, рэдакцыя была паслядоўнай у размяшчэнні артыкулаў з ходам думак, не схільным адмаўляць адрозненні паміж асобнымі часткамі Русі як «отраслей русского народа». Яе ўласны погляд на гэты конт выкладзены ва ўжо ўзгаданым матэрыяле аддзелу «Внутреннее обозрение» (штуршком для разважанняў аб рускай гісторыі сталі святкаванні 900-годдзя прыняцця Уладзімірам хрысціянства). Згодна з меркаваннем рэдакцыі падзел існаваў яшчэ да хрышчэння, а палітычнае адасабленне з парывам сувязей адбылося ў выніку мангольскай няволі [5, с. 153]. У артыкуле праводзілася думка аб тым, што канфесійны фактар не мае вызначальнага ўплыву на народны характар, а ў шэрагу доказаў адзначаліся рэспубліканскі ды індывідуалісцкі пачаткі маларусаў пры агульным для Русі праваслаўным веравызнанні.

Подох свабоды слова 1905 г. адлюстраваліся на старонках часопіса, адведзеных для разгляду ўкраінскай тэматыкі. З'явіліся два прынцыповыя артыкулы, якія карэнным чынам адрозніваліся і ўзнятымі тэмамі, і выкрывальным стылем у адносінах да нацыянальнай палітыкі расійскай дзяржавы.

Першы ўяўляў сабою тэкст, перадрукаваны ў змененым выглядзе з галіцкага выдання «Літаратурно-Навукавы Вістник», дзе была разгорнута карціна сістэматычных уціскаў украінскага друкаванага слова ў Расіі ад XVII ст. Калі да таго галіцкія выданні траплялі праз аўстрыйска-ра-

сійскую мяжу нелегальна, то перадрук артыкула з галіцкага часопіса ўпершыню знаёміў вялікую расійскую аўдыторыю «Русской мысли» з парадакслым для яе меркаваннем аб тысячагадовай гісторыі ўкраінскай мовы, якая яшчэ дала пачатак і расійскай [13, с. 136]. Акрамя таго, увазе чытачоў прапаноўваліся прыклады самаўпраўнасці цензараў і фрагменты абмежавальных у дачыненні да ўкраінскай літаратуры і друку распараджэнняў — Валуеўскага цыркуляра 1863 г. і Эмскага ўказа 1876 г.

Другі — артыкул С. Русавай у памяць сацыяліста і федэраліста М. Драгаманава як тэарэтыка ўкраінскага нацыянальнага руху, вымушанага эміграваць з-за немагчымасці ў Расіі «гаворыць свому народу толькі ясную правду» [14, с. 51]. З'яўленне гэтага нарысу, у пэўным сэнсе, — сімвал завяршэння перыяду прамых ганенняў на ўкраінафільства, ад Эмскага ўказа, атмасфера падрыхтоўкі якога вымусіла яго да ад'езду за мяжу, да рэвалюцыйнага 1905 г., калі «Русская мысль» адважылася надрукаваць артыкул аб М. Драгаманаве, а С. Русава атрымала падставу чакаць ад недалёкай будучыні выканання ягоных ідэалаў яднання нацыяналізму з інтэрнацыяналізмам.

З-за адсутнасці публіцыстаў, якія б паслядоўна спецыялізаваліся на палітычным складніку маларускай тэматыкі, праграма развязання «ўкраінскага пытання» так і не была прапанавана, як тое было зроблена, напрыклад, у тоўстых часопісах іншай ідэалагічнай скіраванасці. Л. Аляксееў ад імя «Русского богатства» выкрываў украінафільства як ману (але ўсяго толькі як меншае зло ў параўнанні з саслоўным падзелам грамадства), якая адцягвае сілы грамадства на неістотныя запатрабаванні, тады як у народа першым нумарам застаецца пытанне аб хлебе [15, с. 76]. М. дэ Пуле са старонак «Русского вестника» заклікаў усталяваць за ўкраінафіламі як за літаратурнымі раскольнікамі і сепаратыстамі «самый строгий контроль со стороны государства и общества» [16, с. 855]. У сварку цэнтральных часопісаў Расіі з нагоды стаўлення да ўкраінафільства, якая інтэнсіўна працягвалася ў 1880—1882 гг., «Русская мысль» не ўступала, а М. Кастамараў, які супрацоўнічаў з ёю ад пачатку выдання, уласныя публіцыстычныя працы перадаваў для друку ў іншыя перыёды.

Абагульняючы вышэйсказанае, зазначым, што прыязная зацікаўленасць украінскай праблематыкай і жанравая разнастайнасць яе прэзентацыі, аж да апісання наведвання магільны Т. Шаўчэнкі перакладчыкам і пісьменнікам І. Белаусавым [17], з боку часопісу «Русская мысль» забяспечвала адзін з асяродкаў асвечанай расійскай публікі, уразлівай да

ліберальных ідэй, рознабаковым пажыткам для роздумаў над «украінскім пытаннем».

Часопіс не меў у распараджэнні такога аўтарытэтнага абаронцы ўкраінскага культурна-навуковага руху, як пастаянны супрацоўнік і су-рэдактар ліберальнага «Вестника Европы» А. Пыпін, якому глыбокае веданне

маларускай літаратуры і этнаграфіі, агульная эрудыцыя з лёгкасцю дазвалялі абвяргаць папрокі ўзгаданага вышэй М. дэ Пуле [18]. Менавіта таму важнай прадстаўляецца тая акалічнасць, што прастора для выказвання на старонках паважанага сярод вядомага кола чытачоў «Русской мысли» (зразумела, у межах, акрэсленых цензурай), надавалася таксама ўкраінскім дзеячам. Аналіз зместу публікацый часопіса, датычных «украінскага пытання» за храналагічны адрэзак у чвэрць стагоддзя, які папярэднічаў рэвалюцыі 1905—1907 гг., дазваляе зрабіць выснову аб тым, што «Русская мысль» была ў шэрагу лідараў па тыражаванні ўкраінафільскіх поглядаў, балазе заняць гэтае месца было не складана, улічыўшы ваяўнічую пазіцыю кансерватараў — ахоўнікаў самаўладдзя ад існых і верагодных пагроз сепаратызму ды амбівалентную пазіцыю народнікаў, згодных зрэдку прызнаваць карысць ад нацыяналізму ў дасягненні іншых, больш высакародных, на іхнюю думку, мэтай.

У цэлым жа, у канцы XIX — пачатку XX ст. выданне намалявала вобраз Маларосіі — Украіны, населенай народамі, які мае права на культываванне ўласных гістарычнай памяці ды мовы. Апошняя шанавалася не толькі з эстэтычных і этычных меркаванняў, але і зыходзячы з разумення яе асветніцкага патэнцыялу як такой, што лепей за любую іншую зразумелая ўкраінскім непісьменным масам [19, с. 34]. Асаблівая роля належала друкаванню напрацовак па ўкраінскай гісторыі М. Кастамарава, якія не толькі задавальнялі прагу навуковых ведаў, але і падводзілі падмурак пад успрыняцце маларусаў у якасці суб'екта гістарычнага працэсу.

ЛІТАРАТУРА

1. Русская мысль // Русская периодическая печать (1702—1894). Справочник; под ред. А. Г. Дементьева, А. В. Западова, М. С. Черепанова. М. 1959. С. 616—617.
2. Костомаров, Н. И. Мазепа. Историческая монография. Гл. XVI и XVII / Н. И. Костомаров // Русская мысль. 1882. № 12. С. 19—57.
3. С. В. История гетманства Мазепы // Русский вестник. 1883. № 7. С. 328—366.
4. Палимпсестов, И. У. Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове / И. У. Палимпсестов // Русское обозрение. 1895. № 7. С. 155—190.
1. Внутреннее обозрение // Русская мысль. 1888. № 8. С. 152—179.
2. Ю. Д. Л. Мордовцев. «Сагайдачный». Исторический роман // Русское богатство. 1882. № 5—6. С. 110—113.
3. Иванов, И. И. Шевченко в кругу народных поэтов / И. И. Иванов // Русская мысль. 1897. № 6. С. 137—154.
4. Стороженко, Н. Мелочи для биографии Шевченко / Н. Стороженко // Русская мысль. 1898. № 6. С. 197—203.
5. СтарицкаяЧерняховская, Л. Новинки украинской поэзии / Л. Старицкая-Черняховская // Русская мысль. 1902. № 10. С. 44—72.

6. Русова, С. Ф. Старое и молодое в современной малорусской литературе / С. Ф. Русова // Русская мысль. 1903. № 12. С. 191—201.
7. W. Несколько слов по поводу XI Археологического съезда в Киеве // Русская мысль. 1899. № 12. С. 96—104.
8. Конисский, А. Я. Просвещение в Галицкой Руси / А. Я. Конисский // Русская мысль. 1891. № 5. С. 20—41.
9. Фабрикант, Н. Краткий очерк из истории отношений русских цензурных законов к украинской литературе / Н. Фабрикант // Русская мысль. 1905. № 3. С. 127—146.
10. Русова, С. Памяти М. П. Драгоманова / С. Русова // Русская мысль. 1905. № 8. С. 50—71.
11. Алексеев, Л. Еще об украинофильстве (ответ на рецензию) / Л. Алексеев // Русский вестник. 1881. № 7. С. 65—90.
12. Де Пуле, М. Ф. К вопросу об украинофильстве / М. Ф. Де Пуле // Русский вестник. 1882. № 2. С. 846—870.
13. Белоусов, И. Поездка на могилу Т. Г. Шевченко / И. Белоусов // Русская мысль. 1898. № 3. С. 135—138.
14. Пыпин, А. К спорам об украинофильстве / А. Пыпин // Вестник Европы. 1882. № 5. С. 438—442.
15. Лесевич, В. В. Евгений Павлович Гребенка. Опыт характеристики / В. В. Лесевич // Русская мысль. 1904. № 2. С. 29—43.